

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ (ΜΤΦΡ.)

**Αρχαία Ελλάδα
Ο τόπος και οι άνθρωποι
(Ανθολόγιο)**

Β΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

Τόμος 3ος

**Γ' Κ.Π.Σ. / ΕΠΕΑΕΚ II / Ενέργεια 2.2.1 /
Κατηγορία Πράξεων 2.2.1.α:**

**«Αναμόρφωση των προγραμμάτων
σπουδών και συγγραφή νέων
εκπαιδευτικών πακέτων»**

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Μιχάλης Παπαδόπουλος

Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ

Πρόεδρος του Παιδαγωγ. Ινστιτούτου

**Πράξη με τίτλο: «Συγγραφή νέων
βιβλίων και παραγωγή υποστηρικτικού
εκπαιδευτικού υλικού με βάση το
ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ για το Γυμνάσιο»**

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου

Αντώνιος Σ. Μπομπέτσης

Σύμβουλος του Παιδαγωγ. Ινστιτούτου

Αναπληρωτής Επιστημ. Υπεύθ. Έργου

Γεώργιος Κ. Παληός

Σύμβουλος του Παιδαγωγ. Ινστιτούτου

Ιγνάτιος Ε. Χατζηευστρατίου

Μόνιμος Πάρεδρος του Παιδαγ. Ινστιτ.

**Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από
το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και
25% από εθνικούς πόρους.**

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Θεόδωρος Στεφανόπουλος,
Καθηγητής του Παν/μίου Πατρών
Ελένη Αντζουλή, Φιλολόγος,
Εκπ/κός Β/θμιας Εκπαίδευσης

ΚΡΙΤΕΣ-ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

Μαρία Βαϊνά, *Καθηγ. Α.Σ.ΠΑΙ.Τ.Ε.*
Εμμανουήλ Πολυζωάκης, *Σχολικός*
Σύμβουλος
Παναγιώτα Χατζηθεοχάρους,
Φιλολογ., Εκπ/κός Β/θμιας Εκπ/σης

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ

Σταμάτιος Μπονάτσος,
Αρχαιολόγος-Σχεδιαστής

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Θεόδωρος Στεφανόπουλος,
Καθηγητής του Παν/μίου Πατρών

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ
ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ

Χριστίνα Αργυροπούλου,
Σύμβουλος του Π.Ι.

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΥΠΟΕΡΓΟΥ

Μαρία Γατσίου, Φιλολόγος,
Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπ/σης

ΕΞΩΦΥΛΛΟ

**Παράσταση από λήκυθο (Εθνικό
Αρχαιολογικό Μουσείο)**

ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ
ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ

Ομάδα Εργασίας
Αποφ. 16158/6-11-06 και
75142/Γ6/11-7-07 ΥΠΕΠΘ

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ,
ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

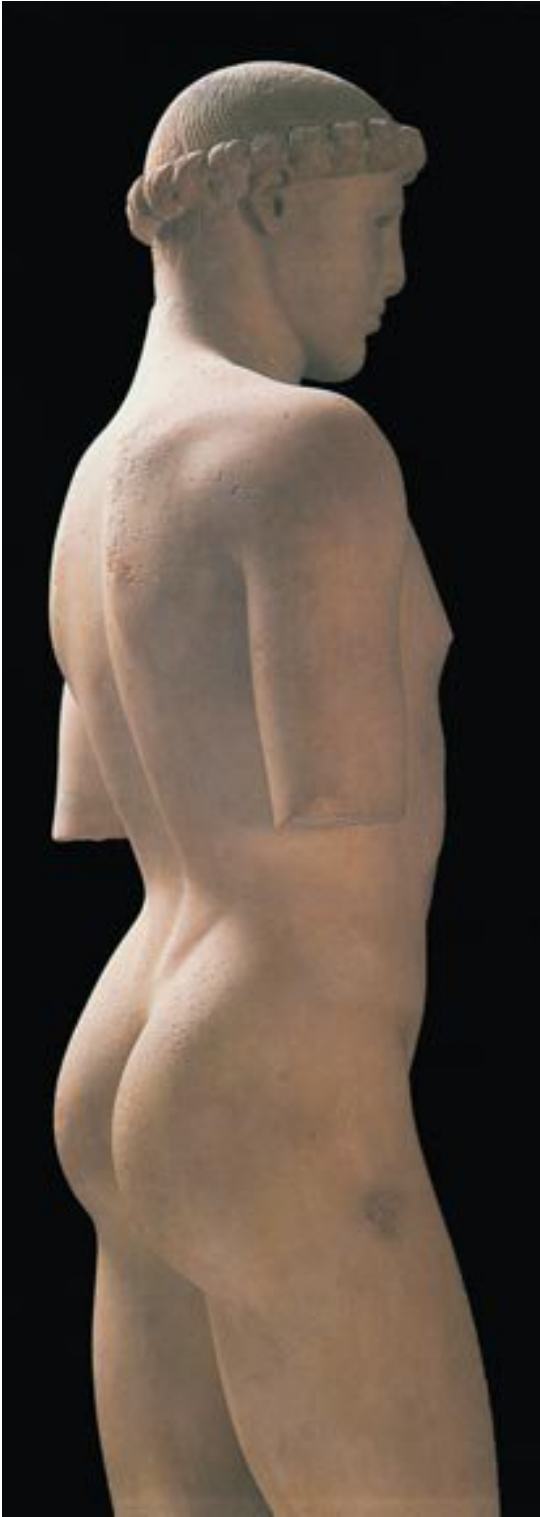
**Θεόδωρος Στεφανόπουλος
Ελένη Αντζουλή**

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ (ΜΤΦΡ.)

**Αρχαία Ελλάδα
Ο τόπος και οι άνθρωποι
(Ανθολόγιο)**

Β΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

Τόμος 3ος

Ο «παις
του Κριτίου».

Άγαλμα νεαρού αθλητή από την
Ακρόπολη, γύρω στο 490 π.Χ.
(Αθήνα, Μουσείο Ακροπόλεως).

«Σ' αυτήν την εξιδανικευμένη νεανική μορφή παίρνει σάρκα και οστά το ιδανικό του αθλητικού νέου στην αρχαιότητα: οι στιβαρές πλάτες, τα λεπτά και δυνατά πόδια, η σφικτή εφηβική μυολογία δίνουν το στίγμα του "καλού" νέου. ... Το πρόσωπο του λιτό, σοβαρό· τα καλογραμμένα χείλη, μόλις κλεισμένα, αφήνουν να διαφαίνεται ένα ιδιαίτερο χαμόγελο· ιδιαίτερη λάμψη θα έδιναν στο βλέμμα τα ένθετα μάτια (που δεν σώζονται σήμερα). Τα μαλλιά, που στο κρανίο δηλώνονται με ακτινωτές εγχαράξεις, τυλίγονται γύρω από ταινία αφήνοντας ακάλυπτα τα καλοσχηματισμένα αυτιά.»
(Βασιλική Μαχαίρα, στο: Το Πνεύμα και το Σώμα, σελ. 217-8).

VII.

– ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΘΛΗΜΑΤΑ

Ελληνικός αθλητισμός

Η άθληση δεν ήταν προνόμιο ή αποκλειστικότητα των αρχαίων Ελλήνων. Παρά ταύτα, δεν θα αποτελούσε υπερβολή ο ισχυρισμός ότι η ενασχόληση με τον αθλητισμό είναι τόσο χαρακτηριστικά ελληνική όσο, για παράδειγμα, και η ενασχόληση με το θέατρο ή τη φιλοσοφία. Απτά τεκμήρια αυτού του ιδιαίτερου ενδιαφέροντος παρέχουν, και σήμερα ακόμη, τα σπαράγματα ενός άλλοτε ακέραιου κόσμου που έφτασαν ως εμάς: τα

γυμνάσια και οι παλαίστρες, τα καθημερινά αθλητικά αντικείμενα και τα αφιερώματα, οι αμέτρητες αγγειογραφίες με τις αθλητικές σκηνές, τα θαυμαστά αγάλματα και ανάγλυφα που απαθανάτισαν με τρόπο ιδεώδη την πεμπτουσία του αθλητή, οι εξαίσιες επινίκιες ωδές του Πινδάρου και τα ταπεινότερα επιγράμματα και, τέλος, οι πάμπολλες αναφορές που περιέχονται σε κείμενα της κλασικής εποχής ή μεταγενέστερα.

Επειδή όμως σε τέτοιου τύπου αναδρομές ελλοχεύει πάντα ο κίνδυνος της, νοσταλγικής ή μη, εξιδανίκευσης του παρελθόντος, καλό είναι, παράλληλα με αυτά, να υπενθυμίζονται κάποια πράγματα ακόμη που συμπληρώνουν την εικόνα: ότι, για παράδειγμα, δεν είχαν όλοι τη δυνατότητα να

αθλούνται —αποκλείονταν οι δού-
λοι και, με ελάχιστες εξαιρέσεις, οι
γυναίκες, ενώ γενικότερα, αν
εξαιρέσουμε τους «επαγγελματίες»,
φαίνεται να ίσχυε ότι όσο φτωχό-
τερος ήταν κάποιος τόσο λιγότερο
είχε αυτή τη δυνατότητα· ότι με
ορισμένα (δαπανηρότατα) αγωνί-
σματα, όπως οι αρματοδρομίες ή οι
ιπποδρομίες, μπορούσαν να ασχο-
ληθούν μονάχα οι πλούσιοι· ότι οι
ποιητές ή οι γλύπτες αμείβονταν
ηγεμονικά για να συνθέσουν τις
ωδές ή να σμιλεύσουν τα αγάλμα-
τα· ότι από πολύ νωρίς ο αθλητι-
σμός αποτέλεσε αντικείμενο οξείας
κριτικής και, ακόμη, ότι φαινόμενα
διαφθοράς, συμπεριλαμβανομένης
και της εξαγοράς των αγώνων, δεν
ήταν άγνωστα στην αρχαιότητα.

Η ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Η πρώτη και ίσως πιο συναρπαστική περιγραφή αθλημάτων σε ολόκληρη την αρχαία γραμματεία ανάγεται στον 8ο αι. π.Χ. και περιέχεται στη προτελευταία ραψωδία της Ιλιάδας (Ψ), όπου περιγράφονται οι επιτάφιοι αγώνες που διοργάνωσε ο Αχιλλέας για να τιμήσει τον νεκρό Πάτροκλο. Στην περιγραφή αυτή υπάρχουν ήδη, μεταξύ άλλων, τέσσερα πράγματα που είναι αξιοσημείωτα: α) Ο χαρακτήρας του αθλητισμού είναι αγωνιστικός, κάτι που συνιστά το κύριο γνώρισμα του αρχαίου ελληνικού αθλητισμού εν γένει· β) το πλαίσιο των αγώνων είναι θρησκευτικό-τελετουργικό· γ) ο αθλητισμός είναι ατομικός· δ) από τα οκτώ αγωνίσματα που περιγράφονται, τα πέντε (η αρματοδρομία, η πυγμα-

χία, η πάλη, ο δρόμος και ο ακοντισμός) θα αποτελέσουν αργότερα τον πυρήνα και των τεσσάρων πανελλήνιων αγώνων. Ανάλογα ισχύουν και για τη δεύτερη ομηρική αναφορά στην άθληση, στην όγδοη ραψωδία της Οδύσσειας (θ), με τη διαφορά ότι το πλαίσιο είναι εδώ ψυχαγωγικό: οι νεαροί Φαίακες διασκεδάζουν παραβγαίνοντας σε διάφορα αγωνίσματα.

Οι πανελλήνιοι αγώνες

ΤΑ ΟΛΥΜΠΙΑ Ο αγωνιστικός χαρακτήρας του αρχαίου ελληνικού αθλητισμού επισημοποιήθηκε με τη θέσπιση των Ολυμπιακών Αγώνων, η έναρξη των οποίων τοποθετείται συμβατικά στο έτος 776 π.Χ. Οι αγώνες αυτοί μονοπώλησαν επί ένα και πλέον αιώνα το πανελλήνιο

ενδιαφέρον, εξελίχτηκαν με τον καιρό στη σημαντικότερη αθλητική εκδήλωση, αποτέλεσαν πρότυπο για τη διοργάνωση τριών ακόμη πανελλήνιων αγώνων και αποδείχτηκαν ο μακροβιότερος θεσμός της αρχαίας Ελλάδας (776 π.Χ. - 393 μ.Χ.).

Στην αρχή βέβαια οι Ολυμπιακοί Αγώνες, όπως συνάγεται και από την προέλευση των ολυμπιονικών, δεν ήταν ακριβώς πανελλήνιοι, ενώ τα πρώτα περίπου 50 χρόνια το πρόγραμμα περιλάμβανε μόνο ένα αγώνισμα, τον δρόμο, που διατήρησε και αργότερα ξεχωριστή θέση στο πρόγραμμα –ο νικητής στο αγώνισμα του δρόμου έδινε το όνομά του στην ολυμπιάδα. Σταδιακά, με τη συμμετοχή αθλητών από τη μητροπολιτική Ελλάδα και τις αποικίες –αρχικά τις δυτικές–, οι

αγώνες έγιναν πραγματικά πανελ-
λήνιοι. Το φάσμα των αγωνισμάτων
διευρύνθηκε με την προσθήκη όχι
μόνο γυμνικῶν αλλά και των
(αριστοκρατικῶν) ἵππικῶν αγωνι-
σμάτων. Λίγο μετά τα μέσα του 7ου
αιώνα το πρόγραμμα είχε ουσιαστι-
κά αποκρυσταλλωθεί. Αργότερα
έγιναν κατά βάση μόνο προσαρ-
μογές και συμπληρώσεις, με
κυριότερες ίσως την εισαγωγή της
κατηγορίας παῖδες (632 π.Χ.) και
του αγωνίσματος της οπλιτοδρο-
μίας (520 π.Χ.). (Αναλυτικά στοιχεία
για τα αγωνίσματα στον πίνακα
που ακολουθεί).

Πίν. 1. - ΟΛΥΜΠΙΑΚΑ ΑΓΩΝΙΣΜΑΤΑ (8ος-6ος αι. π.Χ.)

ΕΤΟΣ ΕΙ- ΣΑΓΩΓΗΣ	ΑΓΩΝΙΣΜΑ	ΑΠΟΣΤΑΣΗ -ΣΤΟΧΟΣ
776	δρόμος (στάδιον) ¹	1 στάδιον (192,28 μ.)
724	δίαυλος ²	2 στάδια (384,56 μ.)
720	δολιχοδρομία	περ. 7-24 στάδια (περ. 1346-4614 μ.)
708	πάλη	3 πτώσεις ή αίρειν δάκτυλον (;) ³
	πένταθλο [δρόμος, άλμα, ⁴ δισκοβολία, ακοντισμός, πάλη]	

<p>εξουδένωση ή αίρεση δάκτυλον 12 γύροι (πρ. 18,5 χλμ.) 6 γύροι (πρ. 9,25 χλμ.) εξουδένωση ή αίρεση δάκτυλον</p>	<p>πυγμαχία αρματοδρομίες ιπποδρομίες παγκράτιο αγώνες παιδών [δρόμος, πάλη] ⁵πένταθλο παιδών πυγμαχία παιδών ⁶οπλιτοδρομία</p>	<p>688 680 648 632 628 616 520</p>
<p>πρ. 2 ή και 4 στάδια.</p>		

Σημειώσεις

- 1. Το μήκος του σταδίου εποίκιλλε κατά περιοχές (από 167-210 μ.).**
- 2. Στον δίαυλο ο δρομέας έτρεχε ως το τέρμα του σταδίου και επανέκαμπτε στην αφετηρία.**
- 3. Η ύψωση του δακτύλου (αΐρειν δάκτυλον) σήμαινε την αποδοχή της ήττας. Ο ακριβής τρόπος ανάδειξης του νικητή δεν είναι γνωστός.**
- 4. Το άλμα ήταν άλμα εις μήκος άνευ φοράς, με τη βοήθεια αλτήρων, συνήθως λίθινων βαρών που κρατούσε σε κάθε χέρι ο αθλητής –άλλο τύπο άλματος δεν ήξεραν οι αρχαίοι· αμφισβητείται αν ήταν απλούν ή τριπλούν.**
- 5. Μοναδική φορά που έγινε ο αγώνας.**

6. Οι οπλιτοδρόμοι έφεραν αμυντικά όπλα, αρχικά περικεφαλαία, κνημίδες και ασπίδα, αργότερα μόνο ασπίδα.

Κεφαλή αγάλματος του Δία, από το ιερό του θεού στην Ολυμπία, περ. 520-510 π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

Από τα αγωνίσματα, τα ιππικά περιλάμβαναν τις αρματοδρομίες και τις ιπποδρομίες, τα γυμνικά όλα τα άλλα. Τα γυμνικά αγωνίσματα διακρίνονταν σε ελαφρά και βαρέα. Ελαφρά χαρακτηρίζονταν ο δρόμος (όλοι οι τύποι), το άλμα και ο ακοντισμός, βαρέα η πάλη, η

πυγμαχία, το παγκράτιο και η δισκοβολία. Το πένταθλο, που αποσκοπούσε στην ανάδειξη του τέλειου αθλητή με συνοπτικό τρόπο, ήταν συνδυασμός ελαφρών και βαρέων. Το δημοφιλέστερο αγώνισμα ήταν ο δρόμος. Το δεύτερο δημοφιλέστερο μετά τον δρόμο – κατ’ άλλους δημοφιλέστερο και από τον δρόμο– ήταν η πάλη.

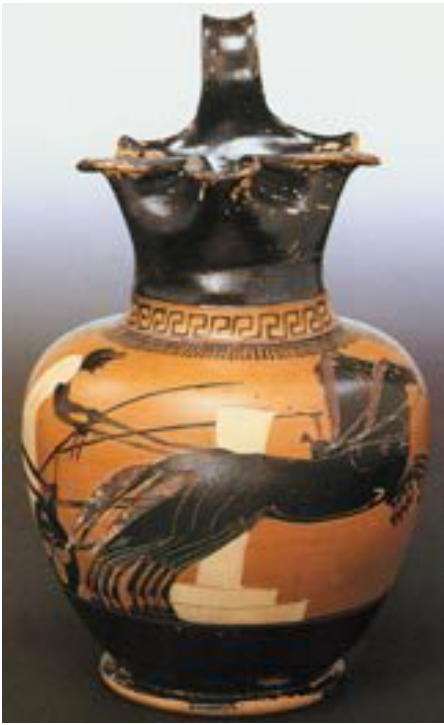
Το πιο συναρπαστικό –και το πιο επικίνδυνο– από τα ιππικά αγωνίσματα ήταν η αρματοδρομία με τέθριππα (άρματα που τα έσερναν τέσσερα άλογα). Η αρματοδρομία με συνωρίδες (άρματα που τα έσερναν δύο άλογα) εντάχθηκε στο πρόγραμμα των Ολυμπιακών Αγώνων μόλις το 408 π.Χ. Οι συνωρίδες κάλυπταν τα 2/3 της διαδρομής των τεθρίππων. Ένα διάστημα υπήρχαν και αρματο-

δρομίες με φοράδες και ημιόνους. Την κλασική εποχή οι Ολυμπιακοί Αγώνες διαρκούσαν πέντε ημέρες, από τις 12 έως τις 16 του μήνα. Την πρώτη και την τελευταία ημέρα δεν υπήρχαν αγωνίσματα (Πίν. 2). Για τη διεξαγωγή των αγώνων κηρυσσόταν η «ιερά εκεχειρία», η αποχή από πολεμικές επιχειρήσεις. Οι αθλητές προπονούσαν όχι μόνο στην πατρίδα τους αλλά, τον τελευταίο μήνα, και κάτω από τον καυτό ήλιο της Ολυμπίας, υπό την αυστηρή επίβλεψη των Ηλείων και ειδικότερα των άτεγκτων Ελλανοδικών, που η δικαιοδοσία τους δεν περιοριζόταν στην ανάδειξη των νικητών και στην απονομή των επάθλων. Οι συμμετέχοντες διαβεβαίωναν με όρκο ότι είχαν προπονηθεί δέκα μήνες και ότι δεν θα χρησιμοποιούσαν αθέμιτα μέσα για την εξασφά-

λιση της νίκης. Το έπαθλο για τους νικητές ήταν ο κότινος (το στεφάνι από αγριελιά), όμως, πέρα από τη δόξα που συνόδευε μια ολυμπιακή νίκη, στους νικητές επιφυλάσσονταν εξαιρετικές τιμές, ιδίως όταν επέστρεφαν στην πατρίδα τους (αποθεωτική υποδοχή, αγάλματα, χρηματικά έπαθλα), και τους παραχωρούνταν ειδικά προνόμια (σίτηση στο πρυτανείο, τιμητικές θέσεις σε εκδηλώσεις, απαλλαγή από φόρους).

«Εξαίσια θάναι πάντοτε
των ίππων η ορμή
Ιδίως προς το τέλος κάθε αγώνα.»

Ανδρέας Εμπειρικός,
Τα ακαταπάτητα

Σκηνή αρματοδρομίας με τέθριππο στην πιο κρίσιμη φάση, στο σημείο καμπής – δηλώνεται με τη στήλη–, όπου ο κίνδυνος ατυχήματος ήταν πολύ μεγάλος. Αττική μελανόμορφη οينوχόη,

περ. 500 π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

Πίν. 2. - ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΩΝ ΟΛΥΜΠΙΑΚΩΝ ΑΓΩΝΩΝ, 5ος αι. π.Χ.

1η ημέρα	προκαταρκτικά θυσίες όρκος αθλητών
2η ημέρα	<u>ΙΠΠΟΔΡΟΜΟΣ</u> I. 1) αρματοδρομίες α) τέθριππα β) συνωρίδες 2) ιπποδρομίες

Πίν. 2. - ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΩΝ ΟΛΥΜΠΙΑΚΩΝ ΑΓΩΝΩΝ, 5ος αι. π.Χ.

<p>2η ημέρα (συνέχεια)</p>	<p style="text-align: center;"><u>ΣΤΑΔΙΟ</u></p> <p>ΙΙ. πένταθλο δρόμος, άλμα, δισκο- βολία, ακοντισμός πάλη → ΑΛΤΙΣ</p>
<p>3η ημέρα (πανσέληνος)</p>	<p>ΠΡΩΙ θυσία (εκατόμβη) ΑΠΟΓΕΥΜΑ αγώνες παιδων δρόμος, πάλη, πυγμαχία</p>
<p>4η ημέρα</p>	<p style="text-align: center;"><u>ΣΤΑΔΙΟ</u></p> <p>ΠΡΩΙ δρόμος, διάυλος δολιχοδρομία οπλιτοδρομία</p>

Πίν. 2. - ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΩΝ ΟΛΥΜΠΙΑΚΩΝ ΑΓΩΝΩΝ, 5ος αι. π.Χ.

4η ημέρα (συνέχεια)	<u>ΑΛΤΙΣ</u> ΑΠΟΓΕΥΜΑ πάλη πυγμαχία παγκράτιο
5η ημέρα	ανακήρυξη νικητών εορταστικές εκδηλώσεις- γεύμα στο πρυτανείο

ΠΥΘΙΑ Στις αρχές του 6ου αιώνα
ΙΣΘΜΙΑ ιδρύθηκαν ή αναβαθμί-
ΝΕΜΕΑ στηκαν σε πανελλήνιους
τρεις ακόμη αγώνες, τα Πύθια, οι
σημαντικότεροι ίσως αγώνες μετά
τους Ολυμπιακούς, τα Ίσθμια και τα
Νέμεα. Το γεγονός ότι η ίδρυση των
αγώνων αυτών γίνεται σχεδόν
ταυτόχρονα, στη δεκαετία 582-573

π.Χ., δείχνει από μόνο του την απήχηση που είχαν και τη σημασία που απέδιδαν τότε στους πανελλήνιους αγώνες. Στο εξής κανένας άλλος από τους πολυάριθμους και κάποτε σημαντικούς τοπικούς αγώνες, όπως ήταν, για παράδειγμα, τα Παναθήναια, δεν κατάφερε να αποκτήσει πανελλήνια εμβέλεια. Οι τέσσερις πανελλήνιοι αγώνες, που ήταν όλοι στεφανίται (το έπαθλο ήταν στεφάνι) αποτελούσαν ένα κύκλο, την περίοδο. Η ύψιστη τιμή για έναν αθλητή ήταν να αναδειχθεί περιοδονίκης, να νικήσει δηλ. και στους τέσσερις. Η δυνατότητα αυτή δεν υπήρχε για τους Ηλείους, επειδή, όπως αναφέρει ο Πausanías (6, 3, 9 και 6, 16, 2), δεν τους επιτρεπόταν η συμμετοχή στα Ίσθμια. (Λεπτομέρειες για τους τέσσερις αγώνες στον πίνακα 3).

ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΤΩΝ ΑΓΩΝΩΝ

Το πρόγραμμα των αγώνων δεν παρουσίαζε μεγάλες διαφορές. Οι κυριότερες ήταν οι εξής: Στα Ολύμπια και στα Πύθια οι κατηγορίες των αγωνιζομένων ήταν δύο (άνδρες, παῖδες), στα Ίσθμια και στα Νέμεα υπήρχε και τρίτη, ενδιάμεση, οι ἀγένειοι. Στα Ίσθμια δινόταν ιδιαίτερη έμφαση στα ιππικά αγωνίσματα. Τα Πύθια, αρχικά (πριν από το 582 π.Χ.), γιορτάζονταν κάθε οκτώ χρόνια και περιλάμβαναν αποκλειστικά μουσικούς αγώνες, οι οποίοι παρέμειναν στο επίκεντρο της γιορτής, και μετά τη διεύρυνση με την προσθήκη των αθλητικών εκδηλώσεων. Από τον 3ο αι. π.Χ. μουσικοί αγώνες εισάγονται επίσης στα Ίσθμια και στα Νέμεα. Στα Ολύμπια δεν μαρτυρεί-

ται κάτι ανάλογο, υπήρχαν όμως άλλου είδους πνευματικές εκδηλώσεις, όπως λ.χ. ρητορικές επιδείξεις.

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΑΓΩΝΩΝ

Οι πανελλήνιοι αγώνες, με τα όποια αρνητικά τους, λειτούργησαν ως μαγνήτης και μοχλός για την ανάπτυξη του αθλητισμού. Όμως η σημασία τους υπερβαίνει κατά πολύ τη σημασία ενός απλού, κορυφαίου έστω, αθλητικού γεγονότος. Μέσα από τους αγώνες σφυρηλατείται η συνοχή των συχνά αλληλοσπαρασσόμενων Ελλήνων, και μάλιστα σε εποχή που δεν υπήρχε άλλη οργανωμένη έκφραση της κοινής καταγωγής. Την ίδια στιγμή, παρέχεται σε μεμονωμένα άτομα ή θεσμικά πρόσωπα η μοναδική δυνατότητα

να προβάλουν πανελληνίως όχι μόνο τη σωματική ρώμη αλλά και την οικονομική και πολιτική ισχύ, που αντανακλά και στην πόλη από την οποία προέρχονται.

ΤΙΜΩΜΕΝΗ ΘΕΟΤΗΤΑ	Ζεϋς
ΓΙΟΡΤΗ- ΑΓΩΝΕΣ	Ολύμπια
ΑΠΟ ΤΟ ΕΤΟΣ	776
ΤΟΠΟΣ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗΣ	Ολυμπία
ΔΙΟΡΓΑΝΩΤΕΣ	Ηλείοι
ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ (ΕΤΗ)	4
ΧΡΟΝΟΣ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗΣ	Αύγουστος ή Σεπτέμβριος (πανσέληνος)
ΕΠΑΘΛΟ (ΣΤΕ- ΦΑΝΙ ΑΠΟ)	αγριελιά (κότινος)

ΤΙΜΩΜΕΝΗ ΘΕΟΤΗΤΑ	Απόλλων
ΓΙΟΡΤΗ- ΑΓΩΝΕΣ	Πύθια²
ΑΠΟ ΤΟ ΕΤΟΣ	582
ΤΟΠΟΣ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗΣ	Δελφοί
ΔΙΟΡΓΑΝΩΤΕΣ	Αμφικτύονες
ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ (ΕΤΗ)	4
ΧΡΟΝΟΣ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗΣ	Αύγουστος (τέλος)
ΕΠΑΘΛΟ (ΣΤΕ- ΦΑΝΙ ΑΠΟ)	δάφνη³

Σημειώσεις

- 1. Τη δεύτερη ή τρίτη πανσέληνο μετά το θερινό ηλιοστάσιο.**
- 2. Το 3ο έτος της ολυμπιάδας.**

ΤΙΜΩΜΕΝΗ ΘΕΟΤΗΤΑ	Ποσειδών
ΓΙΟΡΤΗ- ΑΓΩΝΕΣ	Ίσθμια⁴
ΑΠΟ ΤΟ ΕΤΟΣ	582
ΤΟΠΟΣ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗΣ	Ισθμός
ΔΙΟΡΓΑΝΩΤΕΣ	Κορίνθιοι
ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ (ΕΤΗ)	2
ΧΡΟΝΟΣ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗΣ	Απρίλιος ή Μάιος
ΕΠΑΘΛΟ (ΣΤΕ- ΦΑΝΙ ΑΠΟ)	πεύκο ή ξερά σέλινα

Σημειώσεις

3. Κάποια εποχή το έπαθλο ήταν μήλα. Στον νικητή προσφέρονταν επίσης κλωνάρια φοινικιάς.

4. Το 1ο και το 3ο έτος της ολυμπιάδας.

ΤΙΜΩΜΕΝΗ ΘΕΟΤΗΤΑ	Ζεϋς
ΓΙΟΡΤΗ- ΑΓΩΝΕΣ	Νέμεα⁵
ΑΠΟ ΤΟ ΕΤΟΣ	573
ΤΟΠΟΣ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗΣ	Νεμέα
ΔΙΟΡΓΑΝΩΤΕΣ	Αργείοι
ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ (ΕΤΗ)	2
ΧΡΟΝΟΣ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗΣ	Ιούλιος
ΕΠΑΘΛΟ (ΣΤΕ- ΦΑΝΙ ΑΠΟ)	σέλινα

Σημειώσεις

5. Το 2ο και το 4ο έτος της ολυμπιάδας.

Η αθλητική εκπαίδευση

Παράλληλα με τους πανελλήνιους αγώνες και στενά εξαρτημένη από αυτούς υπήρχε η αθλητική καθημερινότητα, πρωτίστως η εκπαίδευση, για την οποία οι ελληνικές πόλεις έδειξαν αρκετά νωρίς ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Στις περισσότερες πόλεις, παρά τις επιμέρους αποκλίσεις, δεν υπήρχαν ουσιώδεις διαφορές στα βασικά σημεία ούτε άλλαξαν ριζικά τα πράγματα από την αρχαϊκή έως και την ελληνιστική εποχή, όσο και αν στην Αθήνα του 5ου αιώνα κάποιες συντηρητικές φωνές έκαναν λόγο για πλήρη παρακμή της άθλησης και νοσταλγούσαν τις «παλιές καλές ημέρες».

**ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙ-
ΣΜΟΣ - ΔΙΑΡΚΕΙΑ
- ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ**

Ο βασικός
προσανατολι-
σμός της

εκπαίδευσης ήταν και παρέμεινε αγωνιστικός –οι ασκήσεις για τους εκπαιδευόμενους ήταν τα γνωστά αγωνίσματα. Με πολύ λίγες εξαιρέσεις, όπως είναι η Σπάρτη ή η Χίος, όπου γυμνάζονταν και οι γυναίκες, και μάλιστα κάποτε στους ίδιους χώρους με τους άντρες, η άθληση αποτελούσε προνόμιο των ανδρών. Η σωματική άσκηση άρχιζε στην ηλικία των επτά ή οκτώ ετών και διαρκούσε για τους παίδες ως τα 14· για τους εφήβους συνεχιζόταν και κατά τη διάρκεια της εφηβείας. Υπεύθυνος για την εκπαίδευση ήταν ο παιδοτρίβης· τους «επαγγελματίες» τους προπονούσε ο γυμναστής. Ο παιδοτρίβης δεν είχε την κατάρτιση

του γυμναστή, όφειλε όμως να έχει έγκυρες αθλητικές, ιατρικές και υγιεινολογικές γνώσεις. Οι εκπαιδευτές αμείβονταν ή από την πόλη ή –συνηθέστερα– από τους εκπαιδευόμενους. Κατά τα λοιπά, τη δαπάνη για την εκγύμναση των νέων την επωμιζόταν ένας αξιωματούχος, ο γυμνασίαρχος –στην Αθήνα η γυμνασιαρχία ήταν μία από τις λεγόμενες λειτουργίες (βλ. Κείμενο 13, § 3 σχόλια).

Επιτύμβιο ανάγλυφο οπλιτοδρόμου που φέρει αττική περικεφαλαία, περ. 500 π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

Ο ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ Για την άσκηση, όπως και για τους αγώνες, ήταν απαραίτητος ειδικός εξοπλισμός. Συγκεκριμένα έπρεπε να υπάρχουν: ο αρύβαλλος ή η λήκυθος (τα μικρά αγγεία με το απαραίτητο για την άλειψη λάδι), η στλεγγίδα (το όργανο καθαρισμού του σώματος μετά την άθληση), οι αλτήρες (που έδιναν ώθηση και σταθερότητα στον άλτη), η αξίνα (για να ανασκάπτουν ή να ισοπεδώνουν το έδαφος, προκειμένου, μεταξύ άλλων, να αποτυπώνονται καθαρά τα ίχνη κατά το άλμα), ο δίσκος, το ακόντιο (με ειδικό προωθητικό ιμάντα, την αγκύλη, στερεωμένο κοντά στο κέντρο βάρους), οι ιμάντες της πυγμαχίας (που κάποτε είχαν μήκος έως και τρία μέτρα) και ο κώρυκος (ο πυγμαχικός σάκος).

ΟΙ ΧΩΡΟΙ ΑΘΛΗΣΗΣ Η άσκηση ελάμβανε χώρα στην παλαίστρα ή στο γυμνάσιο –η παλαίστρα ήταν μέρος του γυμνασίου. Οι δύο αυτές εγκαταστάσεις, από απλοί, υπαίθριοι χώροι που ήταν αρχικά, στους ελληνιστικούς χρόνους εξελίχτηκαν σε μεγάλα αρχιτεκτονικά συγκροτήματα, τα οποία, εκτός από τους χώρους άθλησης, διέθεταν λουτρά και ειδικούς βοηθητικούς χώρους για την προετοιμασία (αποδυτήριο, ελαιοθέσιο, κονιστήριο κ.ά.). Την ίδια εποχή, με την ίδρυση πολλών νέων πόλεων από τον Αλέξανδρο και τους διαδόχους, το γυμνάσιο (μαζί με το θέατρο) ήταν ό,τι πιο χαρακτηριστικά ελληνικό υπήρχε σε μια πόλη. Ήδη από την κλασική εποχή τα γυμνάσια είχαν πάψει να είναι αποκλειστικά χώροι άθλησης· ειδικά τα γυμνάσια της Αθήνας,

ιδίως από τον 4ο αιώνα και έπειτα, με την εγκατάσταση κορυφαίων φιλοσόφων στους χώρους αυτούς (Πλάτων, Αριστοτέλης), είχαν εξελιχθεί σε σημαντικές εστίες εκπαίδευσης και παιδείας, κυρίως φιλοσοφικής.

Αγαλμάτιο κοριτσιού δρομέα από το ιερό του Διός στη Δωδώνη, περ. 550-540 π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

Μερικούς αιώνες αργότερα, οι Ρωμαίοι θα ενοχοποιήσουν για την υποδούλωση και την εκθήλυνση των Ελλήνων τα γυμνάσια και τις

παλαίστρες. Η απομάκρυνση από την κλασική εποχή δεν θα μπορούσε να είναι μεγαλύτερη. Τότε, κάποιοι διαμαρτύρονταν για το ακριβώς αντίθετο: επειδή έβλεπαν τα γυμνάσια και τις παλαίστρες να αδειάζουν και τους νέους να συχνάζουν στην αγορά.

ΣΥΝΟΨΗ – ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Η ενασχόληση με τον αθλητισμό είναι χαρακτηριστική για τους αρχαίους Έλληνες.
- Ελληνικός αθλητισμός σημαίνει πρωτίστως αγωνιστικός αθλητισμός, που ενδιέφερε ιδιαίτερα και τις πόλεις και τα γένη.
- Ο αγωνιστικός χαρακτήρας εκφράστηκε επίσημα με την καθιέρωση των πανελλήνιων αγώνων.

- Οι αγώνες διεξάγονταν σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο και ήταν ενταγμένοι σε πλαίσιο λατρευτικό.
- Οι πανελλήνιοι αγώνες αποτέλεσαν μοχλό για την ανάπτυξη του αθλητισμού, αλλά δεν ήταν μόνο ένα αθλητικό γεγονός.
- Η άθληση ήταν στην ουσία προνόμιο των ελεύθερων ανδρών και κατά βάση είχε καταγωγή και χροιά αριστοκρατική —τα ιππικά αγωνίσματα παρέμειναν πάντα προνόμιο των πλουσίων.
- Η αθλητική εκπαίδευση είχε επίσης αγωνιστικό προσανατολισμό και ήταν στενά εξαρτημένη από τους αγώνες.

- Οι αθλούμενοι αγωνίζονταν ή γυμνάζονταν μετά μουσικής (με συνοδεία αυλού), ήταν γυμνοί και αλείφονταν με λάδι.
- Αγωνίζονταν για να νικήσουν τον αντίπαλο, όχι για να καταρρίψουν ρεκόρ.
- Δεν υπήρχαν ομαδικά αγωνίσματα ούτε κατηγορίες ανάλογα με το βάρος των αθλητών.

Λεπτομέρεια από χάλκινο άγαλμα νεαρού άντρα, πρώιμη ρωμαϊκή περίοδος. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

Συνοδευτικά Κείμενα

1. Ν. Γιαλούρης, Ελληνική Τέχνη. Αρχαία Γλυπτά, Αθήνα [Εκδοτική Αθηνών] 1995, σελ. 240.

«Ο Ηνίοχος εικονίζεται αμέσως μετά τη νίκη του, όρθιος στο δίφρο, τη στιγμή που το πλήθος τον επευφημούσε. Τους σγουρούς βοστρύχους του περιζώνει η ταινία της νίκης διακοσμημένη με ένθετο μαίανδρο από ασήμι. Τα μάτια του, ένθετα από σκουρόχρωμο λίθο και γυαλί, ακτινοβολούν ενεργητικότητα και αυτοκυριαρχία. Φοράει το χιτώνα των ηνιόχων, ζωσμένο με πλατύ ζωστήρα λίγο πάνω από την οσφύ και με δύο άλλες ταινίες που κατεβαίνουν από τους ώμους, περνούν κάτω από τις μασχάλες και διασταυρώνονται πίσω στη

ράχη, συγκρατώντας τον ώστε να μην ανεμίζει κατά τη διάρκεια του αγώνα. Την αλύγιστη στερεότητα της κορμοστασιάς του επιτείνουν οι κατακόρυφες πτυχώσεις του χιτώνα του από το ζωστήρα και κάτω, που του δίνουν τη μορφή δωρικής κολόνας. Ωστόσο στο επάνω μέρος του κορμού οι πτυχώσεις είναι κυματιστές, λοξές ή καμπύλες. Την αντίθεση αυτή στη διάθεση του ενδύματος ακολουθεί και η αντίρροπη στάση του σώματος. Το κεφάλι και το στήθος στρέφουν ελαφρά προς τα δεξιά τους, το υπόλοιπο σώμα είναι κατενώπιον. Με τις διαφοροποιήσεις αυτές, ο δημιουργός του εξαίρετου αυτού έργου –ίσως ο Πυθαγόρας από το Ρήγιο– κατόρθωσε να συμφιλιώσει την κίνηση με τη στιγμιαία ακινησία, τη συμμετρία με την ευρυθμία.»

**2. Γιώργος Σεφέρης, «Δελφοί»,
Δοκιμές, τόμ. Β΄, Αθήνα [Ίκαρος]
1974, σελ. 142-3.**

**«Κατά το μεσημέρι στο Μουσείο,
ξανακοίταξα τον Ηνίοχο. Δεν έζησε
πολύ στα μάτια των παλαιών,
καθώς μας λένε. Ένας σεισμός
έθαψε το έργο εκατό χρόνια αφού
το έστησαν – αυτός ο αιώνιος διά-
λογος, στους Δελφούς, της οργής
της γης και της ιερής γαλήνης. Έ-
μεινα πολλή ώρα κοντά του. Όπως
και άλλοτε, όπως πάντα, αυτή η
ακίνητη κίνηση σου κόβει την
ανάσα· δεν ξέρεις· χάνεσαι· έπειτα
προσπαθείς να κρατηθείς από τις
λεπτομέρειες: τα αμυγδαλωτά μάτια
με το στηλό διάφανο βλέμμα, το
θεληματικό σαγόνι, τις σκιές γύρω
στα χείλια, στον αστράγαλο ή στα
νύχια του ποδιού· ο χιτώνας που**

είναι και δεν είναι κολόνα· κοιτάζεις τις ραφές του, τις ταινίες που τον συγκρατούν σταυρωτά· τα γκέμια στο δεξί χέρι που μένουν εκεί κουβαριασμένα, ενώ τα άλογα έχουν καταποντιστεί μέσα στο χάσμα του καιρού. Έπειτα η ανάλυση σ' ενοχλεί· έχεις την εντύπωση πως αφουγκράζεσαι μια γλώσσα που δε μιλιέται πια· τι σημαίνουν αυτές οι λεπτομέρειες που δεν είναι δεξιότητες· πώς εξαφανίζονται έτσι μέσα στο σύνολο· τι υπήρχε πίσω από αυτή τη ζωντανή παρουσία· διαφορετικές ιδέες, διαφορετικοί έρωτες· διαφορετική προσήλωση. Έχουμε δουλέψει σαν τα μερμήγκια και σαν τις μέλισσες πάνω σ' αυτά τα' απομεινάρια. Πόσο την έχουμε προσεγγίσει την ψυχή που τα έπλασε; Θέλω να πω: αυτή τη χάρη στην ακμή της, αυτή τη δύναμη,

αυτή τη μετριοφροσύνη, κι αυτά που συμβολίζουν τέτοια σώματα. Αυτή τη σίγουρη πνοή που κάνει τον άψυχο χαλκό να υπερβαίνει τους κανόνες του λογικού μας και να γλιστρά μέσα σ' έναν άλλο χρόνο, καθώς στέκεται εκεί στην ψυχρή αίθουσα του μουσείου.»

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. α) Ανατρέξτε σε ένα λεξικό της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και δείτε τη βασική σημασία των λέξεων ἄθλος, ἄθλον, ἄθλιος. Ποια είναι η σχέση της λέξης αθλητής με τις βασικές αυτές σημασίες;

β) Ο όρος παλαίστρα δεν δηλώνει τον χώρο που προορίζεται αποκλειστικά για την πάλη, αλλά έχει ευρύτερο περιεχόμενο, ανάλογο με

αυτό που έχει σήμερα ο όρος
στίβος. Τι συμπέρασμα θα
μπορούσαμε να βγάλουμε από τη
διαπίστωση αυτή για το αγώνισμα
της πάλης;

γ) Ποια είναι η αρχική σημασία της
λέξης **γυμνάσιο**;

2. Παρατηρήστε με προσοχή τον
Ηνίοχο και καταγράψτε τις παρα-
τηρήσεις και τις αντιδράσεις σας.
Διαβάστε έπειτα στα Συνοδευτικά
Κείμενα την περιγραφή του
αρχαιολόγου Ν. Γιαλούρη και το
απόσπασμα από τις Δοκιμές του
Γιώργου Σεφέρη και σημειώστε πού
συμπίπτουν οι τρεις περιγραφές (η
δική σας, του αρχαιολόγου και του
ποιητή) και, κυρίως, πού διαφέρουν.

**Ο Ηνίοχος των Δελφών. Αφιέρωμα
του τυράννου της Γέλας Πολύζαλου,
μετά τη νίκη του στην αρματοδρομία
στα Πύθια του 478 ή του 474 π.Χ.
(Δελφοί, Αρχαιολογικό Μουσείο.)**

13. – Ο ελληνικός αθλητισμός με τα μάτια ενός ξένου

ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ, Ἀνάχαρσις ἢ Περί
γυμνασίων, §§ 1-9, 15

Ο ΒΙΟΣ Ο Λουκιανός γεννήθηκε στα Σαμόσατα της Κομμαγηνής, γύρω στο 120 μ.Χ., και πέθανε λίγο μετά το 180 μ.Χ. Η μητρική του γλώσσα ήταν πιθανώς η αραμαϊκή, ενώ τα ελληνικά τα έμαθε στο σχολείο. Η εκπαίδευση του υπήρξε κυρίως ρητορική-σοφιστική. Αρχικά εργάστηκε ως δικηγόρος. Στη συνέχεια ταξίδεψε ως περιοδεύων ρήτορας και σοφιστής στην Ελλάδα, στην Ιταλία και στη Γαλατία. Εμφανίστηκε επανειλημμένα στην Ολυμπία. Προς το τέλος της ζωής του ανέλαβε ένα διάστημα διοικητική θέση στην Αίγυπτο.

ΤΟ ΕΡΓΟ Με το όνομά του παραδίδονται περίπου 80 έργα. Κάποια από αυτά δεν είναι γνήσια. Έγραψε ρητορικά γυμνάσματα και επιδεικτικούς λόγους, παρωδίες, διαλόγους (με στοιχεία από τους πλατωνικούς διαλόγους και την κωμωδία), μενίππειες σάτιρες (κράμα πεζού και έμμετρου λόγου κατά το πρότυπο του κυνικού φιλοσόφου Μένιππου, 3ος αι. π.Χ.) κ.ά. Ως γνήσιος αττικιστής έχει και αυτός ως πρότυπο τους μεγάλους συγγραφείς της κλασικής εποχής που έγραψαν στην αττική διάλεκτο, όμως δεν διστάζει και να σατιρίζει τις υπερβολές των ακραίων αττικιστών. Έγινε ιδιαίτερα γνωστός για τους διαλόγους του, που είχαν μεγάλη απήχηση και στους νεότερους χρόνους. Τα κύρια όπλα του υπήρξαν η σάτιρα και η ειρωνεία.

Προσφιλή του στόχο αποτέλεσαν οι φιλόσοφοι, οι παραδοσιακές αντιλήψεις για τη θρησκεία και τους θεούς και πολλά άλλα.

Ο ΔΙΑΛΟΓΟΣ – ΤΟ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ Ο διάλογος ή Περί γυμνασίων είναι ένας διάλογος σωκρατικού τύπου που λαμβάνει χώρα στην Αθήνα, στις αρχές του 6ου αι. π.Χ. Τα διαλεγόμενα πρόσωπα είναι ο Αθηναίος νομοθέτης και πολιτικός Σόλων και ο Σκύθης ευγενής Ανάχαρσης, που ταξίδεψε από τη μακρινή Σκυθία (την περιοχή πάνω από την Κασπία) για να γνωρίσει και να μάθει. Καθώς οι δύο συνομιλητές περιδιαβαίνουν στην Αθήνα, βλέπουν τους νέους που αθλούνται, και ο Ανάχαρσης ζητάει από τον Σόλωνα να του εξηγήσει για ποιο λόγο οι νέοι κάνουν όλα αυτά τα,

ακατανόητα για τον ίδιο, πράγματα, ενώ δεν παραλείπει να σχολιάζει με τη σχετική ειρωνεία τις απαντήσεις που με απόλυτη σοβαρότητα του δίνει ο συνομιλητής του. Η άθληση, εξηγεί ο Σόλων, δεν αποτελεί για τους συμπολίτες του αυτοσκοπό, αλλά προϋπόθεση για τον ιδεώδη πολίτη, τον αγαθό στην ψυχή και δυνατό στο σώμα, τον μόνο ικανό να υπερασπιστεί τα μέγιστα αγαθά για τον ίδιο και για την πόλη.

Νεαροί δρομείς. Αττικός μελανόμορφος σκύφος, περ. 540 π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

ΚΕΙΜΕΝΟ

ΑΝΑΧΑΡΣΗΣ

1 Αυτά πάλι, φίλτατε Σόλωνα, γιατί, αν αγαπάς, τα κάνουν οι νέοι σας; Κάποιοι από αυτούς τυλίγουν τα χέρια τους γύρω από το σώμα του αντιπάλου και με τρικλοποδιές ανατρέπουν ο ένας τον άλλο, ενώ κάποιοι άλλοι σφίγγουν ο ένας τον λαιμό του άλλου, λυγίζουν το σώμα του και βουλιάζουν και οι δύο μέσα

Άλτης, παλαιστές και ακοντιστής.
Βάση επιτύμβιου αγάλματος κούρου,
περ. 510 π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό
Αρχαιολογικό Μουσείο.)

στη λάσπη καθώς κυλιούνται σαν τα γουρούνια. Στην αρχή ωστόσο, μόλις έβγαλαν τα ρούχα τους –το λέω γιατί τους παρακολουθούσα–, αλείφτηκαν με λάδι και με τη σειρά έτριψε ο ένας τον άλλο ειρηνικότητα. Στη συνέχεια όμως δεν ξέρω τι έπαθαν και με χαμηλωμένα τα κεφάλια σπρώχνονται και κουτουλάνε σαν τα κριάρια. Να, δες, εκείνος εκεί σήκωσε τον άλλο από

ΣΧΟΛΙΑ

1 **Ανάχαρσης:** Πρόσωπο πιο πολύ του θρύλου παρά ιστορικό. Σύμφωνα με την παράδοση ήταν ευγενής από τη Σκυθία, την οποία οι Έλληνες θεωρούσαν ταυτόσημη με τη βαρβαρότητα. Ταξίδεψε στην Ελλάδα ή με εντολή του βασιλιά ή με δική του πρωτοβουλία. Η άφιξή

του στην Αθήνα τοποθετείται στο έτος 592 π.Χ. Το όνομά του συνδέεται με σημαντικές πρακτικές εφευρέσεις, όπως είναι η άγκυρα ή ο τροχός. Μερικές φορές αναφέρεται ως ένας από τους Επτά Σοφούς.

Σόλωνα: Ο γνωστός Αθηναίος πολιτικός, νομοθέτης και ποιητής, ένας από τους Επτά Σοφούς. Στις ερωτήσεις του Ανάχαρση και σε όλη τη διάρκεια της συζήτησης των δύο ανδρών γίνεται φανερή η διαφορά του ελληνικού πολιτισμού από αυτόν του ξένου. Στοιχεία γνωστά και αυτονόητα στο ελληνικό περιβάλλον φαντάζουν παράλογα και ακατανόητα στα μάτια του Ανάχαρση. Είναι χαρακτηριστικό ότι εκλαμβάνει σχεδόν ως εχθρική ενέργεια και μορφή σύγκρουσης την αθλητική πρακτική.

κάποιοι ... σαν τα γουρούνια: Ο σχολιασμός ξεκινάει με την πάλη. Οι πρώτοι παλεύουν όρθιοι (ὄρθῆ ἢ σταδιαία πάλη), οι δεύτεροι πεσμένοι στο έδαφος (ἀλίνδησις ἢ κύλισις). Πρόκειται για δύο φάσεις του ίδιου αγωνίσματος.

αλείφτηκαν με λάδι: Δύο χαρακτηριστικές διαφορές των αρχαίων αθλητών από τους σημερινούς είναι ότι αγωνίζονταν γυμνοί και ότι αλείφονταν με λάδι. Ως εισηγητές και των δύο αναφέρονται οι Σπαρτιάτες.

με χαμηλωμένα τα κεφάλια ... σαν τα κριάρια: Η πιο συνηθισμένη ίσως στάση στην ορθή πάλη.

σήκωσε τον άλλο: Γενικά προσπαθούσαν να σηκώσουν τον αντίπαλο, για να κάμψουν την αντίστασή του.

τα πόδια, τον έριξε στο έδαφος, πέφτει έπειτα επάνω του και δεν τον αφήνει να ανασηκωθεί, σπρώχνοντάς τον με δύναμη μέσα στη λάσπη. Τέλος, αφού τύλιξε γρήγορα τα πόδια του γύρω από τον αντίπαλο στο ύψος της μέσης, πέρασε το μπράτσο του κάτω από τον λαιμό **2** του και τον σφίγγει ασφυκτικά τον έρημο, ενώ εκείνος τον χτυπά ελαφρά στον ώμο, ικετεύοντάς τον, υποθέτω, να μην τον αποπνίξει. Και δεν λυπούνται ούτε καν το λάδι, ώστε να μη βρομίζονται· αντιθέτως, έχοντας απομακρύνει από πάνω τους το λάδι, έτσι που είναι βουτηγμένοι στη λάσπη και συγχρόνως ιδρωκοπούν, εμένα τουλάχιστον μου προκαλούν γέλιο, καθώς γλιστράνε σαν τα χέλια ο ένας από τα χέρια του άλλου.

Άλλοι κάνουν ακριβώς το ίδιο στον ανοιχτό χώρο της αυλής, όχι όμως μέσα σε λάσπη· αυτοί, αφού άπλωσαν στο σκάμμα το παχύ τουτο στρώμα άμμου, όχι μόνο ρίχνουν άμμο ο ένας στον άλλο αλλά και μόνος του ο καθένας σκορπάει απάνω του τη σκόνη, όπως καλή ώρα τα κοκόρια, για να είναι, υποθέτω, πιο δύσκολο να ξεφεύγουν την ώρα της αναμέτρησης, επειδή η άμμος αφαιρεί την ολισθηρότητα και εξασφαλίζει σταθερότερη λαβή σε στεγνή επιφάνεια.

ΣΧΟΛΙΑ

2 **όχι ... μέσα σε λάσπη ... στρώμα άμμου:** Τα δύο είδη πάλης διέφεραν, φαίνεται, και στο αθλητικό και στο διαιτητικό σκέλος: ασκούσαν σε διαφορετικούς

χώρους του γυμνασίου ή της παλαίστρας, ενώ η δίαιτα έπρεπε να λαμβάνει υπόψη της αφενός την υγρότητα του πηλού, αφετέρου την ξηρότητα και τη θερμότητα της άμμου.

τη σκόνη: Υπήρχαν διαφορετικοί τύποι σκόνης για διαφορετικούς σκοπούς. Ακόμα και από την Αίγυπτο έφερναν λεπτή σκόνη.

όπως ... τα κοκόρια: Ο Ανάχαρσης αναφέρεται σε συγκεκριμένη κίνηση που κάνουν τα κοκόρια, πριν από τη συμπλοκή, όμως ο κόκορας ίσχυε και γενικότερα ως η ενσάρκωση της μαχητικότητας. Και σήμερα χρησιμοποιούμε την ίδια παρομοίωση.

3 Άλλοι πάλι όρθιοι, κατασκοι-
σμένοι και αυτοί, επιτίθενται ο ένας
στον άλλο με γροθιές και κλοτσιές.
Αυτός εδώ δε έχεις την εντύπωση
ότι φτύνοντας θα φτύσει και τα
δόντια του ο κακορίζικος
–τόσο πολύ έχει γεμίσει το στόμα
του αίμα και άμμο, από τη γροθιά
4 που έφαγε, όπως βλέπεις, στο
σαγόνι. Όμως και εκείνος εκεί ο
άρχων –ότι αυτός είναι κάποιος
από τους άρχοντες το συνάγω από
το πορφυρό ένδυμα– δεν τους
χωρίζει και δεν τερματίζει τον
αγώνα· απεναντίας μάλιστα, τους
παροτρύνει και επαινεί αυτόν που
έριξε τη γροθιά.

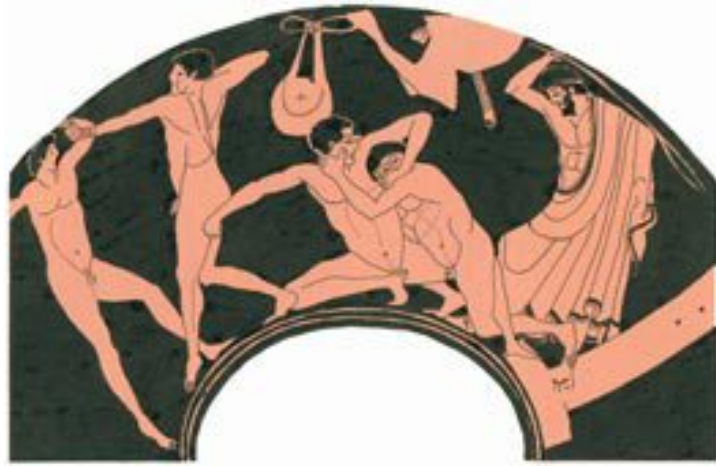
ΣΧΟΛΙΑ

3 με γροθιές και κλοτσιές: Η

αναφορά σε κλοτσιές δείχνει ότι πρόκειται για παγκράτιο. Το παγκράτιο, το πιο βάνουσο από τα βαρέα αγωνίσματα, ήταν συνδυασμός πάλης και πυγμαχίας. Οι παγκρατιαστές, για να έχουν ελεύθερα τα χέρια για λαβές, δεν έφεραν ιμάντες, όπως οι πυγμάχοι, γεγονός που σημαίνει ότι τα χτυπήματα δεν ήταν το ίδιο επώδυνα. Επιτρέπονταν όμως κάθε λογής λαβές και χτυπήματα, με αποτέλεσμα τις γρήγορες εναλλασσόμενες φάσεις. Απαγορευόταν μόνο να δαγκώνουν ο ένας τον άλλο και να βυθίζουν τα χέρια τους σε κοιλότητες του σώματος του αντιπάλου. Στη Σπάρτη επιτρέπονταν και αυτά.

4 ο άρχων: Πιθανώς ο γυμνασί-
αρχος. Η γυμνασιαρχία ήταν μία από
τις λεγόμενες λειτουργίες και είχε

χαρακτήρα αριστοκρατικό. Οι λειτουργίες –λειτουργία σημαίνει κατά γράμμα «εργασία για τον λαό»– ήταν μια μορφή φορολόγησης με έξυπνο τρόπο: εύποροι Αθηναίοι πολίτες –κάποτε και μέτοικοι– υποχρεώνονταν να καλύψουν τη δαπάνη για εκδήλωση ή δραστηριότητα που υπηρετούσε το κοινωνικό σύνολο. Στην Αθήνα της κλασικής εποχής ο γυμνασί-αρχος οριζόταν από τη φυλή του, είχε την ευθύνη για τη διοργάνωση των λαμπαδηδρομιών και κάλυπτε τη δαπάνη για την άσκηση και τη συντήρηση των αθλητών.

Νέοι ασκούνται στην πυγμαχία (αριστερά) και στο παγκράτιο (κέντρο). Στο βάθος κρέμονται ιμάντες πυγμαχίας και δίσκος (μέσα σε σάκκο). Ο ένας παγκρατιαστής επιχειρεί, με αντικανονική κίνηση, να εξορύξει το μάτι του αντιπάλου του, ενώ ο γυμναστής έχει υψώσει τη διχαλωτή ράβδο για να τον τιμωρήσει για την παράβαση. Αττική ερυθρόμορφη κύλικα, περ. 500-475 π.Χ. (Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο.) [Αντιγραφή: Στ. Μπονάτσος]

Άλλοι τέλος ασκούνται όλοι πυρετωδώς σε άλλα σημεία και αναπηδούν σαν να τρέχουν, ενώ μένουν στο ίδιο μέρος, και πηδώντας ψηλά κλοτσούν τον αέρα.

5 Θέλω λοιπόν να ξέρω τι το καλό θα κέρδιζε κάποιος που θα έκανε όλα αυτά, επειδή εγώ, αν θες τη γνώμη μου, έχω την εντύπωση ότι το πράγμα μοιάζει, θα έλεγα, με τρέλα, και κανείς στον κόσμο δεν θα με κάνει εύκολα να αλλάξω γνώμη και να πιστέψω ότι δεν παραλογίζονται όσοι τα κάνουν αυτά.

ΣΟΛΩΝ

6 Μα είναι αναμενόμενο, Ανάχαρση, να σου φαίνονται όπως ακριβώς σου φαίνονται αυτά που συμβαίνουν, αφού δεν σου είναι οικεία και αποκλίνουν τόσο πολύ

από τις συνήθειες των Σκυθών,
όπως είναι εξάλλου αναμενόμενο
να υπάρχουν και στη δική σας εκ-
παίδευση και αγωγή πολλά που θα
φαίνονταν αλλόκοτα σε εμάς τους
Έλληνες, αν κάποιος από μας,
όπως καλή ώρα τώρα εσύ, είχε τη
δυνατότητα να τα παρακολουθήσει.
Ωστόσο μην ανησυχείς, καλέ μου
φίλε· γιατί δεν είναι τρέλα αυτά που
γίνονται ούτε βέβαια αυτοί γρονθο-
κοποούνται και κυλιούνται μέσα στη
λάσπη και ρίχνουν απάνω τους τη
σκόνη κάνοντας επίδειξη ωμής
βίας. Αντιθέτως, το πράγμα έχει
συγκεκριμένη χρησιμότητα, που
δεν είναι χωρίς τέρψη, και συγχρό-
νως εξασφαλίζει στα σώματα
ευρωστία καθόλου ευκαταφρόνητη.
Αν επομένως μείνεις ένα διάστημα
στην Ελλάδα, όπως φαντάζομαι ότι
θα κάνεις, λίαν συντόμως θα γίνεις

και εσύ ένας από τους λασπωμένους ή τους σκονισμένους. Τόσο τερπνό και συνάμα τόσο ωφέλιμο θα σου φανεί το πράγμα.

ΑΝΑΧΑΡΣΗΣ

Να μου λείπει, Σόλωνα! Σας τα χαρίζω αυτά τα ωφέλιμα και τα τερπνά. Εμένα πάντως, αν κάποιος από σας δοκιμάσει να μου κάνει κάτι τέτοιο, θα διαπιστώσει ότι ο ακινάκης δεν κρέμεται στη μέση **7** μου για τα μάτια. Όμως πες μου, πώς τα λέτε αυτά που γίνονται, ή τι να πούμε ότι κάνουν αυτοί;

ΣΧΟΛΙΑ

6 από τις συνήθειες των Σκυθών: Ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες για ασυνήθιστες, για ελληνικά δεδομένα, συνήθειες των Σκυθών δίνει ο Ηρόδοτος (4ο βιβλίο). Αναφέρει, για

παράδειγμα, ότι οι άντρες στη Σκυθία ποτέ δεν έπλεναν το σώμα τους με νερό.

Ο Σόλων κατανοεί την πολιτισμική διαφορά και πιστεύει ότι αυτή θα μπορούσε να γεφυρωθεί, εάν ο συνομιλητής του ζούσε ένα διάστημα στην Ελλάδα. Η αλληλεπίδραση, το πλησίασμα μεταξύ των δύο διαφορετικών τρόπων ζωής και αντίληψης, θα κατέληγε, όπως συνέβη πολλές φορές στην ελληνική ιστορία, στην εξάλειψη των διαφορών και στην αλληλοκατανόηση των ανθρώπων.

ο ακινάκης: Κοντό ίσιο ξίφος, χαρακτηριστικό σκυθικό όπλο. Ο Λουκιανός αναφέρει σε άλλο έργο του ότι ορκίζονταν στον ακινάκη («μα τον ακινάκη»), ο Ηρόδοτος ότι πρόσφεραν θυσία.

ΣΟΛΩΝ

Ο χώρος κατ' αρχάς, Ανάχαρση, ονομάζεται από εμάς γυμνάσιο και είναι αφιερωμένος στον Λύκειο Απόλλωνα. Βλέπεις μάλιστα και το άγαλμα του θεού –αυτός που είναι ακουμπισμένος στη στήλη, που κρατάει το τόξο με το αριστερό του χέρι, ενώ το δεξιό, καθώς είναι λυγισμένο πάνω από το κεφάλι, δείχνει τον θεό να αναπαύεται όπως έπειτα από μακρά και κοπιώδη προσπάθεια.

Μελανόμορφη πυξίδα που απεικονίζει
επινίκια πομπή του τεθρίππου του
Στησαγόρα, 540-530 π.Χ.
(Βραυρώνα, Αρχαιολογικό Μουσείο.)

8 Ὅσον αφορά τώρα τα συγκεκριμένα αθλήματα, εκείνο εκεί μέσα στη λάσπη λέγεται πάλη· οι άλλοι πάλι μέσα στη σκόνη παλεύουν και αυτοί, ενώ όταν χτυπούν ο ένας τον άλλο ὀρθιοι, ονομάζουμε το άθλημα παγκράτιο. Εμείς έχουμε και άλλα τέτοια αθλήματα, την πυγμαχία, τη δισκοβολία και το άλμα· για όλα αυτά διοργανώνουμε αγώνες και ο νικητής θεωρείται ο άριστος στα χρόνια του και κατακτά τα έπαθλα.

ΣΧΟΛΙΑ

7 στον Λύκειο Απόλλωνα: Το λατρευτικό επίθετο Λύκειος μπορεί να συνδέεται με τη λέξη λύκος (σαν λύκος;), με τη λέξη λύκη (= φως, βλ. λυκόφως) ή με κάτι άλλο που δεν το γνωρίζουμε.

Οι δύο συνομιλητές περπατούν προφανώς στο Λύκειο, ένα από τα τρία μεγάλα γυμνάσια της Αθήνας – τα άλλα δύο ήταν το Κυνόσαργες, στην περιοχή Κυνοσάργους, και η Ακαδήμεια, στην περιοχή της Ακαδημίας Πλάτωνος. Το Λύκειο βρισκόταν κοντά στον Γλισσό (σε μικρή απόσταση από τη συμβολή της οδού Ρηγίλλης με τη Βασιλίσσης Σοφίας).

8 παγκράτιο: Η αναφορά του Σόλωνα είναι συνοπτική και όχι απολύτως ακριβής. Οι αθλητές αγωνίζονταν και όρθιοι και πεσμένοι στο έδαφος (βλ. § 3 σχόλ. και εικ. στη σελ. 59-62).

τη δισκοβολία και το άλμα: Και τα δύο, την κλασική εποχή, δεν ήταν αυτοτελή αγωνίσματα αλλά υπάγονταν στο πένταθλο.

ΑΝΑΧΑΡΣΗΣ

9 Και ποια είναι, παρακαλώ, τα έπαθλα;

ΣΟΛΩΝ

Στην Ολυμπία είναι στεφάνι από αγριελιά, στον Ισθμό από πεύκο,

Χάλκινο αγαλμάτιο δρομέα από τη Σάμο, περ. 520-500 π.Χ. (Βαθύ, Αρχαιολογικό Μουσείο.)

ΣΧΟΛΙΑ

9 στεφάνι από αγριελιά: Από την αγριελιά (τον κότινον) που, σύμφωνα με την παράδοση, είχε φέρει ο Ηρακλής από τη μυθική χώρα των Υπερβορείων.

**αγριελιά, στον Ισθμό από πεύκο,
στη Νεμέα από σέλινο, στους
Δελφούς μήλα από τα ιερά μήλα**

ΣΧΟΛΙΑ

από πεύκο: Την εποχή του Πινδάρου το έπαθλο στα Ίσθμια δεν ήταν στεφάνι από πεύκο αλλά από ξεραμένα σέλινα.

μήλα: Την κλασική εποχή και στα Πύθια, όπως και στις άλλες τρεις πανελλήνιες γιορτές, ο αγώνας ήταν στεφανίτης, οι νικητές δηλ. κέρδιζαν μόνο ένα στεφάνι. Στα Πύθια το στεφάνι ήταν από δάφνη, το ιερό φυτό του Απόλλωνα, που την έκοβαν στην κοιλάδα των Τεμπών. Φαίνεται όμως ότι σε κάποια περίοδο δίνονταν ως έπαθλο μήλα.

του θεού, ενώ εδώ στα Παναθήναια λάδι από την ιερή ελιά. Γιατί γελάς, Ανάχαρση; Μήπως σου φαίνονται ευτελή αυτά;

ΑΝΑΧΑΡΣΗΣ

Κάθε άλλο, Σόλωνα· είναι εντυπωσιακά τα έπαθλα που αράδιασες. Και οι αθλοθέτες δικαιούνται να σεμνύνονται για τη γενναιοδωρία

ΣΧΟΛΙΑ

στα Παναθήναια: Τα Μεγάλα Παναθήναια (από το 566 π.Χ.) γιορτάζονταν κάθε τέσσερα χρόνια, τα Μικρά κάθε χρόνο. Οι νικητές έπαιρναν ως έπαθλο λάδι από τις ιερές ελιές μέσα σε ειδικούς αμφορείς, τους λεγόμενους Παναθηναϊκούς αμφορείς (βλ. εικ. στη σελ. 77).

τους και οι αθλητές έχουν κάθε λόγο να σκοτώνονται για να κατακτήσουν τα τόσο μεγάλα έπαθλα, ώστε για μήλα και για σέλινα να κοπιάζουν προηγουμένως και να κινδυνεύουν τόσο, καθώς προσπαθούν να πνίξει ο ένας τον άλλο και να του τσακίσει τα κόκκαλα, λές και δεν είναι δυνατό χωρίς αυτές τις ταλαιπωρίες να εξασφαλίσει μήλα όποιος επιθυμεί ή να στεφανωθεί με σέλινο ή πεύκο, χωρίς να καταλασπώνεται το πρόσωπο του και χωρίς να τρώει κλοτσιές στο στομάχι από τους αντιπάλους.

Στις παραγράφους που παραλείπονται [10-14] ο Ανάχαρσης συνεχίζει να αντιδρά όπως αντιδρούσε, παρά την επίμονη προσπάθεια του συνομιλητή του. Μόνο όταν ο Σόλων, στην § 14, αφήνει να εννοηθεί ότι οι

ασκήσεις αυτές μπορεί να είναι
ιδιαιτέρως χρήσιμες για το καλό της
πόλης, δείχνει ζωηρό ενδιαφέρον να
ακούσει.

ΣΟΛΩΝ

(15) Τι σκεφτόμαστε για τους νέους
και πώς τους αντιμετωπίζουμε, από
τη στιγμή που αρχίζουν να
ξεχωρίζουν το καλό από το κακό
και να ανδρώνονται στο σώμα και
να αντέχουν στους κόππους, αυτά θα
σου τα εκθέσω τώρα, για να ξέρεις
για ποιο λόγο έχουμε καθιερώσει γι'
αυτούς τις συγκεκριμένες ασκήσεις
και τους αναγκάζουμε να γυμνάζο-
νται. Δεν το κάνουμε απλώς για
τους αγώνες, για να είναι σε θέση
να κερδίζουν τα έπαθλα –εκείνα,
ούτως ή άλλως, πολύ λίγοι από το
σύνολο των νέων αξιώνονται να τα
κατακτήσουν– αλλά προσπαθούμε

μέσω αυτού να εξασφαλίσουμε και για την πόλη ολόκληρη και για τους ίδιους ένα σαφώς μεγαλύτερο αγαθό. Γιατί υπάρχει ένας άλλος αγώνας, κοινός για όλους τους καλούς πολίτες και ένα στεφάνι όχι από πεύκο ούτε από αγριελιά ή σέλινο, αλλά ένα που κλείνει μέσα του όλη την ανθρώπινη ευδαιμονία, εννοώ την ελευθερία, και του κάθε-νός ατομικά και της πατρίδας γενικά, και τον πλούτο και τη δόξα και την απόλαυση των πατροπαράδοτων γιορτών και τη σωτηρία των δικών μας, και με μια λέξη ό,τι ωραιότερο θα μπορούσε να ζητήσει κανείς να του χαρίσουν οι θεοί.

ΣΧΟΛΙΑ

15 των πατροπαράδοτων γιορτών: Οι Αθηναίοι είχαν πολλές

γιορτές. Ο Ψευδο-Ξενοφών, που δε συμπαθεί διόλου την αθηναϊκή δημοκρατία, στο έργο του Αθηναίων Πολιτεία (περ. 425 π.Χ.) διαπιστώνει με δυσaréσκεια ότι οι Αθηναίοι έχουν διπλάσιες γιορτές από όσες οποιαδήποτε άλλη πόλη.

Ο Σόλων προσπαθεί να εξηγήσει στον Ανάχαρση ότι η αθλητική δραστηριότητα αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου συστήματος αξιών της ελληνικής κοινωνίας· συναρτάται με την ελευθερία και την ευδαιμονία ολόκληρης της πόλης. Ο αθλητικός αγώνας αποτελεί μία μόνο έκφανση της ευρύτερης κατηγορίας του αγώνα, στον οποίο όλοι οι πολίτες επιδίδονται για να εξασφαλίσουν και να προασπίσουν το ατομικό και το κοινό καλό.

Όλα αυτά είναι συνυφασμένα με το στεφάνι που λέω και απορρέουν από τον αγώνα εκείνο, στον οποίο οδηγούν οι ασκήσεις αυτές και οι κόπτοι.

(μετάφραση Θ. Κ. Στεφανόπουλος)

**(βλέπε περιγραφή
στην επόμενη σελίδα)**

Στην εικόνα της προηγούμενης σελίδας:

Μια από τις εξαιρετικά σπάνιες στην αγγειογραφία απεικονίσεις πάλης στο έδαφος, για την οποία οι αρχαίοι χρησιμοποιούσαν τον όρο **άλίνδησις** ή **κύλισις**. Οι δύο παλαιστές πλαισιώνονται από τον **ἐφεδρον** παλαιστή (δεξιά), που αναμένει να αντιμετωπίσει τον νικητή, την εντυπωσιακή Νίκη (αριστερά) με κλαδί φοινικιάς στο χέρι σε ρόλο κριτή και την ιπτάμενη μικρή Νίκη, που σπεύδει να στέψει τον νικητή. Παναθηναϊκός αμφορέας (αμφορέας από αυτούς που δίνονταν, μαζί με το λάδι που περιείχαν, ως έπαθλο στα Παναθήναια), 360/359 π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

- 1.** Για ποιο λόγο ο Λουκιανός, για να μιλήσει για τον αθλητισμό στην Αθήνα, επιλέγει ως συνομιλητή του Σόλωνα τον Ανάχαρση;
- 2.** Εξ ονόματος τίνων θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι μιλάει ο Σόλων;
- 3.** Σε ποια αγωνίσματα εστιάζει την προσοχή του ο Ανάχαρσης; Γιατί;
- 4.** Γιατί από τα έπαθλα που απαρίθμησε προηγουμένως ο Σόλων, ο Ανάχαρσης στην § 9 αναφέρει επιλεκτικά τα μήλα και τα σέλινα;
- 5.** Ποια στοιχεία για τον αθλητισμό, τα αθλήματα και τους αγώνες μπορούμε να αντλήσουμε από το κείμενο του Λουκιανού, αν υποθέσουμε ότι έχουμε μόνο αυτό

το κείμενο και δεν γνωρίζουμε τίποτε άλλο για τον αθλητισμό στην αρχαιότητα;

6. Αναζητήστε στο διαδίκτυο ή σε βιβλία απεικονίσεις με αθλητικές σκηνές από την αρχαιότητα (αγγειογραφίες, ανάγλυφα κτλ.), οι οποίες να αντιστοιχούν κατά το δυνατόν στην περιγραφή του Λουκιανού.

7. α) Δοκιμάστε να ερμηνεύσετε θεατρικά τον διάλογο (§§ 1-9). Αξιοποιώντας κάθε ένδειξη του κειμένου, ανασυνθέστε το "σκηνικό" που πλαισιώνει τους δύο συνομιλητές (χώρος, πρόσωπα, κινήσεις). Πριν πάρετε ενδυματολογικές αποφάσεις, αναζητήστε στο διαδίκτυο ή σε βιβλία πληροφορίες για την ενδυμασία των Σκυθών και των Αθηναίων της εποχής εκείνης.

β) Ποιον από τους δύο ρόλους βρίσκετε πιο ελκυστικό; (Τεκμηριωμένη απάντηση).

8. Να συγκρίνετε το κείμενο του Λουκιανού με όποιο από τα κείμενα της ενότητας «Ταξιδιωτικά» του βιβλίου σας της Νεοελληνικής λογοτεχνίας κρίνετε καταλληλότερο, αναζητώντας τα ενδεχόμενα κοινά στοιχεία των δύο κειμένων.

Καρικατούρες αθλητών. Βοιωτικό αγγείο (Μουσείο του Βερολίνου.)

14. – Κατά αθλητών

**ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ, Αντόλυκος
(απόσπ. 282)**

ΤΟ ΕΡΓΟ Ο Αυτόλυκος είναι ένα από τα λίγα σατυρικά δράματα που έγραψε ο Ευριπίδης. Εκτός από το απόσπασμα που ανθολογείται (28 στίχοι), σώζονται άλλα τρία, σχεδόν μονόστιχα αποσπάσματα. Δεν γνωρίζουμε πότε παίχτηκε το έργο. Έχει προταθεί ως πιθανό το έτος 421 π.Χ.

Ο ΜΥΘΟΣ Από μυθογραφικές πηγές παραδίδεται ότι ο Αυτόλυκος ήταν γιος του Ερμή και παππούς του Οδυσσέα (από την πλευρά της μητέρας του, της Αντίκλειας). Από τον πατέρα του, τον Ερμή, είχε κληρονομήσει το «χάρισμα» να κλέβει χωρίς να τον πιάνουν. Ήταν

μάλιστα τόσο δεινός στην κλοπή και στην απάτη ώστε κατάφερε να εξαπατήσει ακόμα και τον Σίσυφο, του οποίου η πανουργία ήταν παροιμιώδης.

Σύμφωνα με άλλη παράδοση, δίδαξε στον Ηρακλή την πάλη. Ίσως το στοιχείο αυτό να έπαιζε κάποιο ρόλο στο έργο του Ευριπίδη, αν και φαίνεται ότι ο αθλητισμός ως θέμα είλκυε γενικότερα το σατυρικό δράμα –ο τραγικός ποιητής Πρατίνας, για παράδειγμα, είχε γράψει σατυρικό δράμα με τον τίτλο Παλαιστές.

ΤΟ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ Η κριτική που διατυπώνεται από τον Ευριπίδη έχει δύο στόχους, τους αθλητές και τους Έλληνες. Στους αθλητές καταλογίζεται ότι η μονομερής προσήλωσή τους στον αθλητισμό

δεν τους επιτρέπει να αναπτυχθούν ούτε ως άτομα ούτε ως πολίτες. Στους Έλληνες αποδίδονται ταπεινά κίνητρα για τη διοργάνωση των πανελλήνιων αγώνων και τους χρεώνεται ότι τιμούν τους αθλητές, που οι επιδόσεις τους είναι χωρίς αξία για την πόλη την ώρα του κινδύνου, και όχι εκείνους που θα άξιζε να τιμούν, δηλ. τα πρόσωπα που διαθέτουν τις κατεξοχήν πολιτικές αρετές, τη σοφία, την ανδρεία (;), τη δικαιοσύνη και τη σωφροσύνη.

Δεν ξέρουμε από ποιον εκφέρονται οι σωζόμενοι στίχοι ούτε από ποια συμφραζόμενα προέρχονται ούτε ποια ήταν η πλοκή του έργου. Και για όλους αυτούς τους λόγους και επειδή πρόκειται για απόσπασμα από δραματικό έργο, θα ήταν

παρακινδυνευμένο να θεωρηθεί ότι οι απόψεις που εκφράζονται ταυτίζονται με τις απόψεις του ίδιου του Ευριπίδη, για τον οποίο μάλιστα ο αρχαίος Βίος, που περιέχει βέβαια και ανεκδοτολογικό υλικό, αναφέρει ότι, στη νεότητά του, είχε ασχοληθεί με το παγκράτιο και την πυγμαχία και ότι, σύμφωνα με κάποιους, είχε νικήσει στην Αθήνα.

ΑΛΛΕΣ ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΦΩΝΕΣ Ο Ευριπίδης δεν είναι ο πρώτος που ασκεί κριτική στους αθλητές. Έχει προηγηθεί, τον 7ο αιώνα, ο ποιητής Τυρταίος, που αντιπαραθέτει απαισιωτικά τον αθλητή στον μαχητή, και πρωτίστως ο ποιητής και φιλόσοφος Ξενοφάνης (±570 - ±470 π.Χ.), που διακηρύσσει ότι η δική του σοφία είναι ανώτερη από τη ρώμη των αθλητών. Μετά τον Ευρι-

**πίδη, τη σκυτάλη θα πάρουν οι
ρήτορες (Ισοκράτης) και οι φιλόσο-
φοι (Πλάτων). Η αιχμή της κριτικής
είναι λίγο πολύ η ίδια: α) οι τιμές
για τους αθλητές είναι δυσανάλογες
προς την αξία τους· β) οι κορυφαίοι
αθλητές αποδεικνύονται
ανεπαρκείς ως πολίτες.**

Κείμενο

Κακά στην Ελλάδα υπάρχουν
μυριάδες
από των αθλητών τη φάρα κανένα
χειρότερο.

Αυτοί πρώτα πρώτα ούτε
μαθαίνουν να ρυθμίζουν σωστά
τα του οίκου τους
ούτε θα μπορούσαν να μάθουν.

Γιατί πώς ένας άντρας

5 που είναι δούλος της μάσας
και έρμαιο της κοιλιάς του
θα αποκτήσει πλούτη,
ώστε να ξεπεράσει τον πατέρα του;
Ούτε βέβαια έχουν μάθει να
πένονται και να αντιμετωπίζουν
τις ατυχίες.

Γιατί καθώς γαλουχήθηκαν
με αρχές όχι ορθές,
τους είναι σκληρό να αλλάζουν τη
χλιδή με την ένδεια.

10 Λαμπεροί περιφέρονται, όταν είναι νέοι, ινδάλματα της πόλης. Όταν όμως πέσουν απάνω τους τα πικρά γηρατεία,

ΣΧΟΛΙΑ

1κε Η διατύπωση των απόψεων για τον αθλητισμό που διαβάζουμε στο απόσπασμα αυτό αποτελεί έκφραση αντιλόγου προς ένα φαινόμενο θεμελιώδους σημασίας για τους αρχαίους Έλληνες. Όμως εξίσου σημαντικό δομικό στοιχείο του ελληνικού πολιτισμού είναι η συχνή αμφισβήτηση των παραδεδομένων απόψεων.

5 δούλος ... της κοιλιάς του: «να νικάς την κοιλιά σου» (γαστρός κρατεῖν) είναι μια παραίνεση που επανέρχεται συχνά, την οποία

όμως δεν φαίνεται να ακολουθούσαν οι αθλητές που επικρίνονται από τον Ευριπίδη. Αρκετά νωρίς είχαν διαμορφωθεί ειδικές δίαιτες για αθλητές, με στόχο τις καλύτερες επιδόσεις. Τα σχετικά προγράμματα καθόριζαν την ποιότητα και την ποσότητα της τροφής, τα γεύματα, τις ώρες του ύπνου, τις ασκήσεις κ.ά., και ως ένα βαθμό μετέτρεπαν τους κορυφαίους αθλητές των πανελλήνιων αγώνων σε άτομα εξαρτημένα. Στο πρόγραμμα περιλαμβάνονταν πολύωρος καθημερινός ύπνος και εκτεταμένη κρεοφαγία (ἀναγκοφαγία), προκειμένου οι αθλητές, ιδίως οι παλαιστές, οι πυγμάχοι και οι παγκρατιαστές, να αποχτήσουν όγκο και βάρος, στοιχεία τα οποία μπορεί να έκριναν τον αγώνα,

επειδή στην αρχαιότητα οι αθλητές δεν αγωνίζονταν σε κατηγορίες ανάλογα με το βάρος τους.

6 ώστε να ξεπεράσει τον πατέρα του: Ο στόχος για τον γιο ήταν όχι απλώς να διατηρήσει την πατρική περιουσία αλλά να την αυξήσει. Ο πλούσιος μέτοικος Κέφαλος, ο πατέρας του ρήτορα Λυσία και φίλος του Περικλή και του Σωκράτη, λέει, συνομιλώντας με τον Σωκράτη, στην αρχή της πλατωνικής Πολιτείας: «Εγώ θα είμαι ευχαριστημένος, αν δεν αφήσω σε τούτους εδώ [εννοεί τους γιους του] λιγότερα αλλά λίγο περισσότερα απ' όσα κληρονόμησα.» (330b, μτφρ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος).

χάνονται όπως χάνει το χνούδι του
ρούχο που πάλιωσε.

Μέμφομαι ωστόσο και τη συνήθεια
των Ελλήνων,

που συναθροίζονται για χάρη τους

15 και τιμούν απολαύσεις ανώφε-
λες, μόνο και μόνο για να τρώνε.

Σκηνή με νεαρούς
αθλητές. Αττικός ερυ-
θρόμορφος κρατήρας,
αρχές 4ου αι. π.Χ.

(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό
Μουσείο.)

ΣΧΟΛΙΑ

10-2 Στους στίχους 10-12 περιγρά-
φεται με τα πιο μελανά χρώματα η
μεταβολή που βιώνουν οι αθλητές
από την ακμή και τη λάμψη της

νεότητας προς τη σωματική παρακμή και την αφάνεια των γηρατειών.

13-5 Παρόμοια κριτική, από τη δική του όμως σκοπιά, διατυπώνει στην αρχή του Πανηγυρικού (380 π.Χ.) ο ρήτορας Ισοκράτης: «Πολλές φορές απόρησα με αυτούς που καθιέρωσαν τις θρησκευτικές γιορτές και οργάνωσαν τους αθλητικούς αγώνες: Έκριναν άξιες για τόσο μεγάλα έπαθλα τις ικανότητες του σώματος, ενώ αυτούς που κοπίασαν προσωπικά για το κοινό καλό και καλλιέργησαν έτσι τον ψυχικό τους κόσμο ώστε να είναι σε θέση να ωφεληθούν και τους άλλους, σ' αυτούς δεν έδωσαν καμιά τιμητική διάκριση. Και όμως το σωστό θα ήταν γι' αυτούς κυρίως να νοιαστούν γιατί δυο φορές τόση δύναμη και αν αποχτήσουν οι

αθλητές, οι άλλοι δε θα είχαν να κερδίσουν τίποτα παραπάνω· αντίθετα, και ένας μονάχα άνθρωπος αν θα σκεφτεί σωστά, όλοι θα ήταν δυνατό να ωφεληθούν, όσοι θα ήθελαν να γευτούν τη γνώση εκείνου.» (§§ 1-2, μτφρ. Στ. Μπαζάκου-Μαραγκουδάκη).

14 που συναθροίζονται για χάρη τους: Εννοεί στους πανελλήνιους αγώνες.

15 για να τρώνε: Οι θυσίες και οι επινίκιες γιορτές πρέπει να έδιναν στους συγκεντρωμένους ευκαιρίες για φαγοπότι. Στην Ολυμπία, για παράδειγμα, την τρίτη ημέρα των αγώνων, θυσίαζαν 100 σφάγια, ενώ οι εορταστικές εκδηλώσεις τερματίζονταν με γεύμα στο πρυτανείο.

Η τελική φάση πυγμαχίας. Ο αθλητής δεξιά καταρρέει καταπονημένος και, για να αποφύγει την εξόντωση, «αίρει δάκτυλον» (υψώνει το δάχτυλο), κάνει δηλ. την χειρονομία με την οποία αποδέχεται την ήττα.
Ερυθρόμορφος αμφορίσκος από την Αίγινα, αρχές 5ου αι. π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

**Γιατί ποιος άντρας που διέπρεψε
στην πάλη, που έχει πόδια
γρήγορα,
που έριξε το δίσκο ή που έδωσε
γερή γροθιά στο κατωσάγονο
βοήθησε την πόλη των πατέρων του
κερδίζοντας τον στέφανο;**

ΣΧΟΛΙΑ

15 κε. Η αθλητική δραστηριότητα παρουσιάζεται εδώ, σε αντίθεση με το προηγούμενο απόσπασμα, ως ατομική υπόθεση που προσπορίζει οφέλη μόνο στον ίδιο τον αθλητή και δεν συμβάλλει στην ασφάλεια και την πρόοδο του κοινωνικού συνόλου· στο πλαίσιο του ελληνικού πολιτισμού αυτή θα ήταν η σοβαρότερη ίσως κατηγορία εναντίον ενός θεσμού.

17 γροθιά στο κατωσάγγο: Η αναμέτρηση στην πυγμαχία γινόταν κυρίως, αν όχι αποκλειστικά, με χτυπήματα στο κεφάλι και στο πρόσωπο. Οι πυγμάχοι έδειχναν ιδιαίτερη προτίμηση για χτυπήματα στην περιοχή του σαγονιού, επειδή οδηγούσαν γρηγορότερα στην εξουδετέρωση του αντιπάλου.

Αθλητές (ακοντιστής, δισκοβόλος, πυγμάχος) ασκούνται υπό τους ήχους του αυλού. Αξιοσημείωτη η παρουσία δύο αυλητών –κάθε άθλημα θέλει το ρυθμό του! Αττική ερυθρόμορφη κύλικα, περ. 520 π.Χ. (Βερολίνο, Antikenmuseum.) [Αντιγραφή: Στ. Μπονάτσος]

Θα πολεμήσουν μήπως τους
εχθρούς κρατώντας στα δυο χέρια
τους δίσκους;

20 Ή μήπως, γρονθοκοπώντας τις
ασπίδες,

θα διώξουν τους εχθρούς από την
πατρίδα τους;

Κανείς δεν κάνει τέτοιες ανοησίες,
όταν σταθεί μπροστά στις λόγχες.

Οι άντρες θα 'πρεπε οι σοφοί
και οι άριστοι

να στεφανώνονται με τα κλαδιά

25 και όποιος οδηγεί την πόλη
έξοχα, όντας άνδρας δίκαιος και
σώφρων, και όποιος με τον λόγο
του εξορκίζει το κακό,

αποσοβώντας μάχες και εμφύλιες
έριδες.

Γιατί αυτά είναι και για την πόλη
ολόκληρη ωραία και για όλους τους
Έλληνες.

(μετάφραση Θ. Κ. Στεφανόπουλος)

**«Κάτι πολύ εκλεκτό απ' το άλλο
μέρος· κανένας δισκοβόλος έφηβος
ωραίος.»**

Κ.Π. Καβάφης, Φιλέλλην

**Νέος που ετοιμάζεται να ρίξει το
δίσκο. Αργυρό τρίδραχμο της Κω,
περ. 480-450 π.Χ. (Αθήνα,
Νομισματικό Μουσείο.)**

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

- 1.** Από ποιες ενότητες απαρτίζεται το απόσπασμα και σε ποια σημεία εστιάζεται η κριτική σε κάθε ενότητα;
- 2.** Για ποιο λόγο νομίζετε ότι δεν αναφέρεται ο ακοντισμός στους στ. 16-17;
- 3.** Σε ποια σημεία παρουσιάζονται ανεπαρκείς οι αθλητές ως άτομα και σε ποια σε σχέση με το σύνολο;

1. ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, Ελεγείες (απόσπ. 2)

Αν όμως κάποιος κερδίσει τη νίκη
γιατί έχει πόδια γρήγορα
ή ως αθλητής στο πένταθλο,
εκεί όπου του Διός το τέμενος
πλάι στις ροές του Πίση
στην Ολυμπία, ή ως παλαιστής
ή και γιατί κατέχει την τέχνη
του πυγμάχου την επώδυνη

5 ή το τρομερό αγώνισμα που το
λένε παγκράτιο,
θα φαντάζει πιο λαμπερός στα μά-
τια των ανθρώπων της πόλης του
και στους αγώνες θα κάθεται μπρο-
στά μπροστά σε θέση περίοπτη
και θα σιτίζεται από δημόσια
χρήματα

με απόφαση της πόλης και δώρο
θα του δοθεί για να το 'χει κειμήλιο·

10 ή ακόμα, εάν νικήσει με άλογα, θα τα λάβει όλα αυτά – ενώ δεν το αξίζει, όπως το αξίζω εγώ – γιατί από τη δύναμη των ανδρών και των ίππων η σοφία η δική μου είναι ανώτερη. Όμως η στάση εκείνη είναι άκρως αυθαίρετη, ούτε είναι δίκαιο να βάζεις τη δυναμη πάνω από την άξια σοφία.

15 γιατί ούτε αν ξεχωρίζει κάποιος μέσα στο πλήθος ως άξιος πυγμάχος ή ως αθλητής στο πένταθλο ή στην πάλη, ή ακόμα για τα γρήγορά του πόδια, στο άθλημα που μετράει περισσότερο από όλα όσα κρίνουν την αλκή των ανδρών στον αγώνα, η πόλη δεν θα 'χει γι' αυτό περισσότερη ευνομία μετά ή πριν·

20 μικρή θα είναι η χαρά για την πόλη,
αν κάποιος νικήσει στους αγώνες
πλάι στις όχθες του Πίση·
γιατί αυτά δεν γεμίζουν τα αμπάρια
της πόλης.

(μετάφραση Θ. Κ. Στεφανόπουλος)

Διαυλοδρόμος.
Θραύσμα Παναθηναϊκού αμφορέα,
περ. 560 π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό
Αρχαιολογικό Μουσείο.)

2. ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΙΤΣΟΣ, Ευανδρία

Τούτο το χρόνο τάχασαν οι κριτές, –
δεν ξέρουνε ποιον να βραβέψουν, –
(μη και τις άλλες χρονιές δεν ήταν
το ίδιο;) – σώματα έκπαγλα
να λάμπουν γυμνά μες στο λιοπύρι
– κι ο ιδρώτας λάμψη και κάλλος
να προσθέτει
ρέοντας στο πηγούνι απ' τους
κροτάφους, και στα σκέλη απ' την
κοιλιά και το στήθος.
Σε ποιον το στεφάνι και το βόδι; –
τούτος ο γοφός, αυτά τα γόνατα,
τα ισχία· –
μετρούν, ζυγιάζουν, ψαύουν,
αφαιρένονται οι ελλανοδίκες.
Κι ο ήλιος τούτος
πολύ χτυπάει – σου θαμπώνει τα
μάτια. Να προτιμήσεις τη λύση των
κλήρων
ή της ισοπαλίας;

Βγάζουν σπίθες τα μάρμαρα, τα
νύχια των ποδιών, οι ρώγες·
βουίζουν τα μελίγγια. Μια σπασμέ-
νη υδρία. Τ' άνθινο στεφάνι
στην έδρα
μαράθηκε κιόλας. Και το βόδι
δεμένο μουγκανίζει.
Πέφτει το λυκόφως.
Πολύ βραδύνουν οι κριτές.

Ωστόσο το κοινό δε δείχνει
διόλου αδημονία, – παρατηρούν
σιωπηλοί, και σα θλιμμένοι.

Μια στιγμή συνέρχονται –

ανταλλάσσουν δυο λόγια·
ακούγεται παράταιρα ένα γέλιο
βεβιασμένο – σβήνει αμέσως.

Ω, καταλάβαμε καλά:

δικαιολογημένη η αμηχανία·
δεν πειράζει·

τ' άλλα γυμνάσματα ας αναβληθού-
νε γι' αύριο ή μεθαύριο, ή ας μη
γίνουν καθόλου –

εδώ τελειώνουν όλοι οι αγώνες.

**Και θα πρέπει – α, ναι, – το
δίχως άλλο
να εκδώσει η πολιτεία ένα και-
νούργιο διάταγμα: ν' απαγορεύει να
περνάνε οι νεκρικές πομπές
μπροστά στο Στάδιο· γιατί ο
θάνατος έτσι
χάνει το κύρος του και τις σωστές
του αναλογίες, – κανένας
δεν προσέχει πια τους νεκρούς·
κι ίσως εκείνοι να θυμώσουν.**

**Από τη συλλογή «Επαναλήψεις.
Σειρά δεύτερη 1968», Ποιήματα,
τόμ. Ι', 2η έκδ., Αθήνα [Κέδρος]
1998, σελ. 75-6.**

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

- 1.** Διαβάστε παράλληλα το απόσπασμα του Ευριπίδη, το παράθεμα από τον Ισοκράτη (στ. 13-5 σχόλ.) και το απόσπασμα του Ξενοφάνη (Συνοδευτικά Κείμενα 1) και επισημάνετε τις ομοιότητες και, κυρίως, τις διαφορές. Προσέξτε ιδιαίτερα ποιους αντιπαραθέτει στους αθλητές καθένας από τους τρεις.
- 2.** Διαβάστε τους στ. 16-22 στο κείμενο του Ευριπίδη και την απάντηση του Σόλωνα στο κείμενο του Λουκιανού (§ 15) και προσπαθήστε να εξηγήσετε αυτή την τόσο διαφορετική εκτίμηση του αθλητισμού.
- 3.** Τι γενικότερη απήχηση νομίζετε ότι είχε η κριτική του Ξενοφάνη, του

Ευριπίδη ή των άλλων; (Δείτε το παράθεμα από τον Ισοκράτη [436-338 π.Χ.], στ. 13-5 σχόλ.)

4. Ποιες είναι σήμερα οι πιο συνηθισμένες κατηγορίες εναντίον του αθλητισμού και των αθλητικών διοργανώσεων;

5. Συζητήστε μέσα στην τάξη την κοινή διαπίστωση ότι τα κάθε είδους ινδάλματα στην κοινωνία χαρακτηρίζονται κατά κανόνα από σωματική ακμή, ενώ τα ίδια αυτά πρόσωπα χάνουν την απήχησή τους όταν τα χρόνια περάσουν.

Εικονογραφικό Υλικό

Το εικονογραφικό υλικό, του οποίου η προέλευση δεν δηλώνεται στην οικεία θέση, προέρχεται από εκδόσεις των ακόλουθων οργανισμών και εκδοτικών οίκων: Τ.Α.Π.Α. (σελ. 8, 10-1, 13-4, 31, 32, 35, 37, 38, 47, 53, 54, 55, 56, 59, 61, 62-3, 65, 68, 69, 71, 77, 79, 80, 82, 84, 87, 88, 89, 92, 93, 96, 97, 102, 105). ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ (σελ. 15, 29). ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΘΗΝΩΝ (σελ. 24, 91, 99, 103). Μ.Ι.Ε.Τ. (σελ. 51). ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΑ (σελ. 9).

VII. ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΘΛΗΜΑΤΑ	8
Συνοδευτικά κείμενα.....	41
13. Ο ελληνικός αθλητισμός με τα μάτια ενός ξένου	48
14. Κατά αθλητών	82
Συνοδευτικά κείμενα.....	100

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.